

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Groeikernen in een veranderend ruimtelijk en demografisch krachtenveld

Jobse, R.B.; Kruythoff, H.M.; Musterd, S.

Publication date
1991

Published in
Geografisch Tijdschrift

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Jobse, R. B., Kruythoff, H. M., & Musterd, S. (1991). Groeikernen in een veranderend ruimtelijk en demografisch krachtenveld. *Geografisch Tijdschrift*, 25(2), 148-160.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

GROEIKERNEN IN EEN VERANDEREND RUIMTELIJK EN DEMOGRAFISCH KRACHTENVELD

R. B. JOBSE, H. M. KRUYTHOFF en S. MUSTERD*

De groeikernen zijn in de jaren tachtig een nieuwe fase in hun bestaan ingegaan. Veranderingen in het ruimtelijk beleid en in het migratiegedrag hebben de verhouding tussen de groeikernen en hun donorsteden ingrijpend gewijzigd. Wat de bevolkingsontwikkeling in de groeikernen betreft, is er sprake van een dynamische situatie. Naast sociaal-economische veranderingen doen zich in de jaren tachtig ook belangrijke demografische verschuivingen voor, die tot een meer heterogene bevolkingssamenstelling leiden. De grotere groeigemeenten lijken geleidelijk te evolueren van geplande suburbs tot middelgrote steden.

Inleiding

De groeikernen zijn het resultaat van maatschappelijke omstandigheden en opvattingen uit de jaren vijftig en zestig. Zij zijn voor het grootste deel echter na 1975 gerealiseerd. In veel gevallen zal pas in de loop van de jaren negentig sprake zijn van min of meer voltooide nederzettingen. De omstandigheden waaronder zij zullen moeten functioneren zijn inmiddels echter ingrijpend veranderd. Er is sprake van heel andere maatschappelijke perspectieven dan in de jaren zestig werden verwacht. Geen 20 miljoen Nederlanders in 2000, maar vermoedelijk hooguit 16 miljoen. De grote steden waarvan aangenomen werd dat zij een deel van hun rol aan andere stadsgewestgemeenten zouden moeten afstaan, vertonen een nieuwe dynamiek en versterken hun concurrentiepositie. Ook blijkt de toename van de mobiliteit aan grenzen gebonden te zijn; ver-

keerscongestie en negatieve milieueffecten hebben tot een nieuw, op mobiliteitsafremming gericht beleid geleid, dat voor de perifere groeikernen in hoge mate bedreigend is.

Al deze veranderingen betekenen dat de groeikernen binnen heel andere omstandigheden moeten functioneren dan waar aanvankelijk op was gerekend. Evenals generaals wordt ook planologen wel verweten dat zij nieuwe problemen trachten te bestrijden met strategieën uit het verleden. Ook de groeikernen blijken achteraf gezien niet de ideale instrumenten geweest te zijn voor het ruimtelijke ordeningsbeleid in de Randstad in de jaren zeventig en tachtig.

De veranderde maatschappelijke omstandigheden en het gewijzigde ruimtelijke beleid doen hun invloed gelden op de groeikernen van de vier grote steden. In dit artikel zal vooral op de hiermee samenhangende bevolkingsontwikkelingen worden ingegaan. De centrale vraag die hierbij aan de orde komt, is hoe de relaties tussen de vier grote steden en hun groeikernen zich de afgelopen jaren hebben ontwikkeld onder invloed van veranderingen in de positie van zowel de grote steden als van

* Dr. R. B. Jobse, IRO, Rijksuniversiteit Utrecht, Drs. H. M. Kruythoff, OTB, Technische Universiteit Delft en Dr. S. Musterd, CGO, Universiteit van Amsterdam. Dit artikel is een resultaat van het onderzoeksprogramma Stedelijke Netwerken (Jobse, Kruythoff en Musterd 1990).

de groeikernen. Met andere woorden, domineren de grote steden nog steeds de bevolkingsontwikkeling van hun groeikernen, of krijgen deze een meer zelfstandige positie en evolueren zij tot 'normale' middelgrote gemeenten?

Achtereenvolgens zal aandacht worden besteed aan de veranderingen in het denken over de groeikernen, aan de ontwikkeling van de nieuwbouw, de relaties met de donorstad en de andere stadsgewestgemeenten en aan de daarmee samenhangende bevolkingsontwikkelingen. Tenslotte zal kort worden ingegaan op het toekomstperspectief van de groeikernen.

De groeikernen als planologisch idee

De wortels van het groeikernenbeleid gaan terug tot in de jaren vijftig. Twee publikaties die het denken over dit onderwerp sterk beïnvloed hebben, zijn de pre-adviezen van Van den Berg (1957) over nieuwe steden in Nederland en de nota 'De ontwikkeling van het Westen des Lands' (1958). Van den Berg introduceert het idee van de stad in nieuwe (onder andere stadsgewestelijke) vormen. Veel door hem gelanceerde denkbeelden blijken in de loop van de jaren zestig door het beleid geabsorbeerd te zijn en duiken in 1966 weer op in de Tweede Nota over de Ruimtelijke Ordening. Het stadsgewest doet in deze nota als nieuw verstedelij-

kingsniveau zijn intrede in het beleid. Als middel om het stadsgewest een effectieve ruimtelijke structuur te geven, wordt de gebundelde deconcentratie gepropageerd. De snel groeiende overloop uit de grote steden zou op deze wijze in een beperkt aantal geplande suburbs (groeikernen) kunnen worden ondergebracht.

De vraag was niet zo zeer of er een overloopbeleid gevoerd moest worden, maar vooral welke vorm deze zou moeten krijgen. Gezien de sterke demografische en economische groei en het ruimtegebrek in de grote steden werd verplaatsing van stedelingen en stedelijke activiteiten naar andere delen van het stadsgewest als onvermijdelijk beschouwd. Nozeman (1986) is van mening dat het overloopen denken geïnspireerd is door de angst voor de niet beheersbare problemen van de grote stad en de grote bevolkingsgroei. De Wit wijst in dit verband op het toenmalige congestiesyndroom met betrekking tot de Randstad (Kok en Hartman 1985).

Ook in de grote steden zelf stond men aanvankelijk positief tegenover het overloopconcept. De aanhoudende woningnood en de toenemende druk om eindelijk eens ernst te gaan maken met de stadsvernieuwing stimuleerden het benutten van huisvestingsmogelijkheden

Foto 1. Spijkenisse: Luxe appartementen.

elders in het stadsgewest. Het stadsgewest werd ook in toenemende mate gezien als een functioneel geheel waarbij het niet uitmaakte of in de centrale stad of in de kleinere gemeenten in de periferie werd gebouwd. Elsenburg, de toenmalige Amsterdamse wethouder van volkshuisvesting, stelde in 1966 dat Amsterdam niet meer als een eng begrensde stad kon worden gezien. 'We moeten een uitdijende stad voor ogen houden, de stad zelf en de agglomeratiegemeenten als één geheel zien. We moeten in grotere cirkels gaan denken' (geciteerd in Ottens 1979). Deze cirkels bleken zich al spoedig uit te breiden tot Hoorn, Alkmaar en Lelystad; gemeenten waarbij de vraag gesteld kan worden of deze nog wel tot het Amsterdamse stadsgewest gerekend konden worden.

In de loop van de jaren zeventig nam de oppositie tegen de overloopfilosofie toe, aanvankelijk vooral onder bewoners en universitaire onderzoekers, later ook onder politici en ambtenaren. De overloop bleek onvoorziene effecten te hebben. Het inwoneraantal van de vier grote steden daalde in een angstaanjagend tempo; tussen 1965 en 1985 liep hun gezamenlijke bevolking met 543.000 personen terug. Het toenmalige Amsterdamse raadslid Goedkoop constateerde cynisch dat spoedig geen Dienst Herhuisvesting meer nodig zou zijn, maar dat volstaan kon worden met een gemeentelijke migratiedienst (idem Ottens 1979). Voor de massale uittocht waren overigens niet alleen de groeikernen verantwoordelijk, maar aanvankelijk vooral ook de spontane suburbs en ook gebieden buiten de Randstad (Jobse en Musterd 1989).

Behalve een daling van het inwoneraantal deed zich ook een opvallende verandering voor in de bevolkingssamenstelling van de grote steden. Modale en bovenmodale gezinnen met jonge en opgroeiende kinderen verlieten de stad, terwijl de opengevallen plaatsen vooral door lagere inkomensgroepen als jongeren en etnische minderheden werden ingenomen. Als gevolg hiervan verarmden de grote steden en verzwakte het draagvlak voor stedelijke voorzieningen. Hoewel veel overlopers contacten met hun vorige woonplaats bleven onderhouden, was – afgezien van de sociale contacten en het werk – de intensiteit hiervan veelal betrekkelijk bescheiden (Korteweg 1981).

Omdat de overloop van bedrijven ver achterbleef bij die van de bewoners ontwikkelden zich omvangrijke verkeersstromen met alle

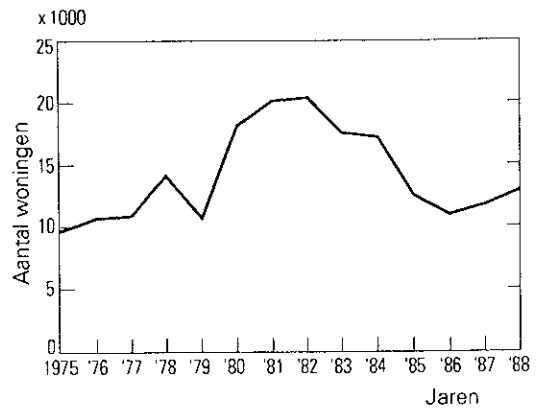

Fig. 1. Aantal in groeikernen in de Randstad gereedgemaakte woningen, 1975-1988. Bron: CBS.

negatieve aspecten vandie, zoals lange reistijden, hoge reiskosten, omvangrijke investeringen in wegen en openbaar vervoer en milieuproblemen.

Geleidelijk werd duidelijk dat de verwachtingen uit de jaren zestig slechts één kant van de medaille representeerden. De groeikernen bleken niet alleen complementair te zijn met betrekking tot de grote steden, maar hun donorsteden ook te beconcurreren en uit te hollen. De oude techniek van het aderalaten bleek niet alleen in de medicijnen, maar ook in de ruimtelijke ordening niet meer te voldoen.

In de tweede helft van de jaren zeventig gaan de grote steden dan ook overstag en wordt weer gestreefd naar het opvangen van de eigen bevolking. De compacte-stadideologie doet zijn intrede. Paradoxaal genoeg beginnen de groeikernen dan pas goed te groeien (zie figuur 1). Om allerlei redenen op bestuurlijk, financieel en technisch terrein was de ontwikkeling van de groeikernen zeer moeizaam op gang gekomen. In 1972 kwam van de nieuwbouw in de Randstadprovincies en de Zuidelijke IJsselmeerpolders nog maar 14% gereed in de groeikernen. In 1980 was dat aandeel gestegen tot 32% (Nozeman 1986). Op het moment dat de groei een ongekeerde hoogte bereikte, lag de bijl echter al aan de wortels van het groeikernenbeleid.

De groeikernen vormen een goede illustratie van het uit de pas lopen van ideeën en de realisatie daarvan. De aan het groeikernenbeleid ten grondslag liggende denkbeelden dateren grotendeels uit de jaren vijftig. De beleidsmatige vertaling daarvan vond tien jaar later plaats, terwijl het daarna nog vijftien jaar zou duren eer het hoogtepunt in de expansie van

de groeikernen werd bereikt. Wat de apotheose van het overloopbeleid had moeten zijn, kreeg daardoor eerder het karakter van een anticlimax, omdat het beleid inmiddels een wending van 180 graden had gemaakt en de overloop had ingewisseld voor het bouwen in en bij de grote steden. Deze beleidswijziging is ook niet zonder betekenis gebleven voor de functie van de woningbouw in de groeikernen.

Woningbouw en migratie

De hypothese dat de omvang van de nieuwbouw in de groeikernen en de instroom van migranten nauw met elkaar samenhangen, lijkt een wetenschappelijk weinig ambitieuze stelling te zijn. Men zou zelfs kunnen stellen dat als zo'n verband er niet is, men te maken heeft met zeer onaantrekkelijke of zeer aantrekkelijke gemeenten. In het eerste geval kan zelfs het aanbieden van woningen potentiële bewoners niet tot migratie verleiden, terwijl in de omgekeerde situatie geldt dat het niet aanbieden van nieuwbouwwoningen toch samengaat met een zekere instroom.

In het navolgende gaan wij op de samenhang tussen nieuwbouw en vestiging in door middel van een analyse van de relatie tussen de relatieve woningbouwproductie (per 1000 in-

woners per jaar per gemeente) en de relatieve instroomcijfers.

De samenhang tussen woningbouw en vestiging in de groeikernen is zeer sterk. De correlatiecoëfficiënten tussen beide variabelen lopen uiteen van 0.82 in 1975 tot 0.98 in 1978 en 1981. Het gemiddelde bedraagt 0.93. Dit lijkt erop te duiden dat de stromen in belangrijke mate bepaald worden door wat er aan woningen wordt gebouwd. Echter, een gedetailleerde analyse van de spreidingspatronen wijst erop dat voor enkele jaargangen geldt dat de correlatiecoëfficiënt in hoge mate bepaald wordt door enkele uitschieters. Zo daalt de correlatiecoëfficiënt in het jaar 1987 van 0.88 naar 0.33 als Houten en Almere buiten beschouwing worden gelaten. Dit terwijl de woningbouwproductie in een flink aantal andere gemeenten betrekkelijk hoog is. Om de effecten van een enkele uitschieter te neutraliseren, zijn alle coëfficiënten nogmaals berekend, maar nu zonder de twee gemeenten met de hoogste woningbouwproductie per duizend inwoners.

Bijgaande grafiek (figuur 2) geeft het resultaat. In de figuur is ook de ongecorrigeerde coëfficiënt opgenomen. Na 1983 is er sprake van een toenemende divergentie tussen beide coëfficiënten. Dat wil zeggen dat het verband

Foto 2. Spijkenisse: Seniorwoningen.

Foto 3. Hellevoetsluis: Attractieve koopwoningen in een perifere groeikern.

tussen woningbouw en vestiging in het merendeel van de groeikernen vanaf 1984 zeer zwak is geworden.

Moet hieruit nu geconcludeerd worden dat de aantrekkingskracht van een deel van de groeikernen tanende is en dat het instrument woningbouw aan effectiviteit heeft ingeboet? Voor enkele gemeenten kan dat inderdaad het geval zijn. Zo hebben Lelystad (7,6%), Purmerend (3,8%), Hellevoetsluis (2,9%) en Spijkenisse (2,8%) te maken met een meer dan gemiddelde leegstand (per 1-10-1987). Ook is het

denkbaar dat sociale en financiële factoren een negatieve rol spelen. De financiële positie van veel groeikernen is niet bijster florissant. Alkmaar, Lelystad, Purmerend en Spijkenisse hebben in de voorbije jaren artikel-12 steun gekregen, terwijl Hoorn deze steun heeft aangevraagd (Rapportage financiële positie groeikernen 1989, p. 28). Nu hoeft dat niet op onaantrekkelijkheid te duiden, maar het geeft wel de kwetsbaarheid van dergelijke gemeenten aan. Altijd wordt immers ook een eigen extra bezuinigingsinspanning gevraagd, hetgeen op den duur gevolgen kan hebben voor het voorzieningenniveau van de desbetreffende gemeenten.

Wat de reden ook is, massaliteit, kwaliteit, eenvormigheid, perifere ligging, vraag-uitval, een aantal groeikernen lijkt in een minder rooskleurige positie terecht te komen en gedeeltelijk minder in trek te raken bij de mensen waarvoor ze oorspronkelijk bedoeld zijn. Leegstand kan zich gaan voordoen, of misschien nog even vermeden worden door de toewijzingsnormen te verruimen. Het is evenwel niet denkbeeldig dat gemeenten, waarin men dergelijk beleid volgt, in tweede instantie (nog) onaantrekkelijker worden (bijvoorbeeld een eenzijdig imago krijgen dat verbonden is aan werkloosheid, kansarmen, en dergelijke),

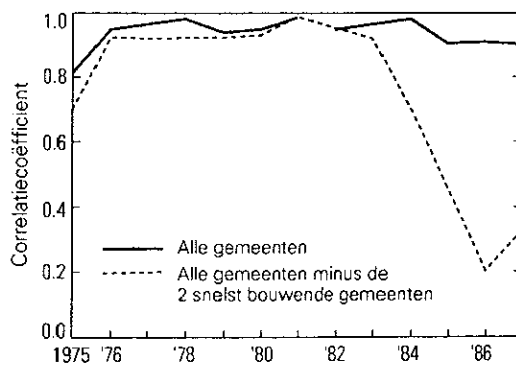

Fig. 2. Correlatie tussen het aantal opgeleverde woningen (per 1000 inwoners) en het relatieve aantal vestigingen (per 1000 inwoners) in de onderzochte groeikernen (1975-1987), in twee varianten. Bron: CBS.

Foto 4. Lelystad, een groeikern in problemen: Leegstaande woningen en verwildeerde tuinen.

zodat een negatieve spiraal kan ontstaan. Met betrekking tot Lelystad is dit proces meermaalen geschetst. Met betrekking tot enkele andere groeikernen is een soortgelijke ontwikkeling niet uit te sluiten.

In hun op Amsterdam gerichte studie concluderen Buys & Cortie (1990, p. 61) het vol-

gende: 'Aan de aanbodkant zal de concurrentie toenemen. (...) Op de gewestelijke woningmarkt zullen Purmerend en Almere hoogstwaarschijnlijk nog een belangrijk aandeel van de Amsterdamse behoefte kunnen opvangen. Hoorn en Lelystad krijgen het moeilijker, althans waar het overloop uit Amsterdam betreft.' In 1988 was in de laatstgenoemde gemeenten nog maar 19% van de instroom uit Amsterdam afkomstig. In Purmerend en Almere was dit nog bijna de helft.

Vergeleken met 1980 blijkt de overloop in alle grote steden op zijn retour te zijn (zie figuur 3). De veranderde verhoudingen tussen de groeikernen en hun donorsteden hebben overigens niet alleen de omvang van de migratiestromen beïnvloed, maar ook de samenstelling daarvan. Dit geldt zowel voor de demografische als voor de sociaal-economische kenmerken van vestigers en vertrekkers.

Demografische ontwikkelingen

Sinds het begin van de jaren tachtig blijken de migratiepatronen in de Randstad complexer geworden te zijn. Het gangbare patroon waarin de (jonge) alleengaanden overwegend op de grote steden waren georiënteerd, en de suburbs en de groeikernen de gezinnen met kinderen aantrokken, blijkt er een aantal varianten bij-

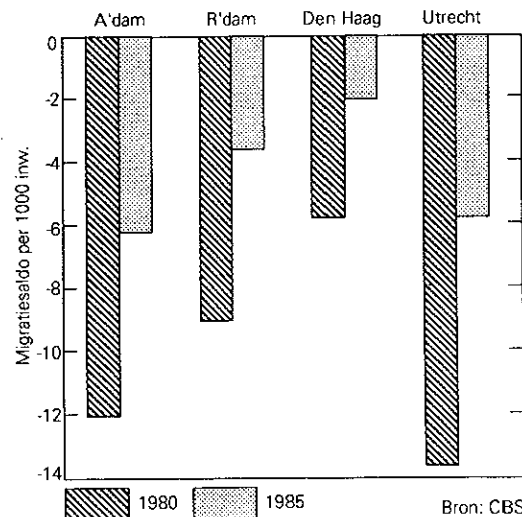

Fig. 3. Migratiesaldi van de vier grote steden ten opzichte van hun groeikernen in 1980 en 1985 per 1000 inwoners. Bron: CBS.

Tabel 1. *Vestiging van uit de grote steden afkomstige ouderen en bejaarden in de Randstedelijke groeikernen, 1975, 1980 en 1985.*

Leeftijdscategorie	1975	1980	1985
Ouderen (50-64 jaar)	2365	2400	3285
Bejaarden (65 jaar en ouder)	1605	1990	2420
Totaal	3970	4390	5705

Bron: C.B.S., Migratiestatistiek.

gekregen te hebben. Minder dan in het verleden is er sprake van stereotiepe patronen. De migratiestroom naar de groeikernen is de afgelopen jaren bijvoorbeeld duidelijk gemêleerder geworden. De gezinnen met kinderen vormen nog wel de hoofdstroom, maar worden nu in sterkere mate dan in de jaren zeventig vergezeld door categorieën als ouderen, alleengaanden en etnische minderheden.

Hoewel in sommige groeikernen wel pogingen werden gedaan om ook andere huishoudentypen dan gezinnen met kinderen aan te trekken, was het resultaat hiervan aanvankelijk bescheiden. De leus 'Verhuis naar Almere en neem je ouders mee' (geciteerd in Nozeman 1986) lijkt vooral na 1980 resultaat te zijn gaan boeken. Er is dan in de meeste groeikernen sprake van een toename van het aantal uit de grote steden afkomstige ouderen en bejaarden.

De achtergrond van deze ontwikkeling lijkt een combinatie van 'push'- en 'pull'-factoren te zijn. Factoren die bij ouderen een rol spelen om de stad te verlaten, zijn naast hun woonsituatie, de toename van de criminaliteit in de stad en sociale verandering in de woonomgeving door een intocht van minder vertrouwde groepen zoals jongeren en etnische minderheden (Van der Knaap 1987). De groeikernen vormen een alternatief omdat zij in vergelijking met de suburbane kernen rond de grote steden goedkoper en daardoor voor ouderen toegankelijker zijn. Dit lijkt voor hen echter niet zo zeer een vestigingsmotief te zijn als wel een voorwaarde die vestiging mogelijk maakt. Belangrijker zijn vermoedelijk sociale redenen, vooral het 'de kinderen achterna gaan'.

Uit onderzoek in Hoorn (Van der Knaap 1987) bleek dat voor meer dan de helft van de ouderen die zich in deze gemeente vestigden, sociale motieven (de aanwezigheid van kinderen, familieleden of vrienden) het belangrijkste vestigingsmotief was. Met andere woorden, de eerdere omvangrijke verhuisstromen van jonge gezinnen genereren een nieuwe – weliswaar aanzienlijk kleinere – stroom van

ouderen die achter hun kinderen aan trekken.

Dat de toename van het aantal naar de groeikernen trekkende ouderen ook voor de desbetreffende gemeenten onverwacht kwam, blijkt bijvoorbeeld uit de prognose van de gemeente Hoorn (Huisvesting bejaarden in Hoorn 1982). In 1982 werd het aantal inwoners van 65 jaar en ouder voor 1990 op 4900 geraamd. Als gevolg van de onverwacht grote instroom was dit aantal in 1985 al bijna bereikt (Van der Knaap 1987). Deze instroom wordt mede gestimuleerd door het woningtoewijzingsstelsel dat ouderen bevoordeelt als ze in Hoorn wonende kinderen hebben (Woonruimteverordening 1983).

Bij een aanpassing van het woningaanbod aan de behoeften van ouderen kan sprake zijn van een interessante nieuwe doelgroep (De toekomst van de groeikernen 1986, pp. 78, 79). Een onderzoek in Spijkenisse (Assenberg en Van Noordwijk 1986) toonde aan dat specifiek voor ouderen gebouwde woningen, zogenaamde seniorwoningen, een grote aantrekkingskracht uitoefenden op Rotterdamse ouderen. De twee veruit belangrijkste vestigingsmotieven waren de aanwezigheid van kinderen en het aanbod van de woning. De minder gunstige werkgelegenheidssituatie in sommige groeikernen is juist voor gepensioneerden geen probleem.

Ook qua huishoudentype blijken zich veranderingen voor te doen in de samenstelling van de migrantenstroom.

In 1975 bestond het migratiesaldo van de groeikernen voor 80% uit in gezinsverband verhuizende migranten, in 1980 en 1985 liep dit percentage terug tot respectievelijk 76 en 61%. Met andere woorden er is een forse toename van het aantal alleengaande migranten.

Deels is deze ontwikkeling toe te schrijven aan de ten opzichte van de grote steden verzwakte concurrentiepositie van de groeikernen. Dankzij de toegenomen bouwactiviteiten in de steden vertrekken minder gezinshuishoudens naar de groeikernen, waardoor daar ook voor andere bewonersgroepen ruimte ont-

Tabel 2. *Migratiesaldi van de Randstedelijke groeikernen in 1975, 1980 en 1985, onderscheiden naar migratiewijze.*

	1975	1980	1985
In gezinsverband migrerende	10835	14750	9470
Alleengaanden	2790	4770	6110

Bron: C.B.S., Migratiestatistiek.

staat. Ook is het aantal gezinnen met kinderen in de grote steden sterk teruggelopen, terwijl het aantal alleenstaanden explosief is gegroeid. De afname van de instroom van gezinnen met kinderen vormde voor de groeikernen een stimulans om ter compensatie hiervan, in de eerste helft van de jaren tachtig meer dan in voorgaande jaren voor andere bewonersgroepen te bouwen. Er werden onder andere meer kleine woningen gerealiseerd.

Overigens zouden bij de instroom van 'nieuwe' huishoudentypen ook andere factoren dan een verzwakte concurrentiepositie een rol kunnen spelen. De groeiende kwantiteit en variëteit in woningaanbod, werkgelegenheid en voorzieningen lijkt een aantal grotere groeikernen aantrekkelijker te maken voor bewonerscategorieën die zich aanvankelijk slechts mondjesmaat in deze gemeenten vestigden (Jobse e.a. 1990). De verschuivingen van de migratiestromen naar de groeikernen vertonen enige overeenkomst met processen die zich sinds de jaren zestig in Amerikaanse suburbs hebben voltrokken en die worden gekenschetst als de 'urbanisatie van de suburbs' (Urbanization of the Suburbs 1973). Eén van de aspecten hiervan is een grotere heterogeniteit van de suburbane bevolking. De suburb is niet meer een 'green ghetto dedicated to the elite' (Mumford 1966, p. 561) en zelfs niet meer 'just a family place' (Masotti 1973, p. 19). Veel nieuwe woongebieden in de periferie van de grote stadsgewesten, die aanvankelijk door een grote eenzijdigheid en beperktheid op vele terreinen (wonen, werken en voorzieningen) werden gekenmerkt, blijken zich in toenemende mate tot volwaardige nederzettingen te ontwikkelen. De grotere periferiegemeenten kunnen dan ook niet meer louter als satellieten van de centrale stad gezien worden, maar ontwikkelen zich tot, zoals Pahl (1965) dit formuleerde, 'cities in their own right'.

Ook kan het meer stedelijk worden van een deel van de periferie tot gevolg hebben dat, als het woningaanbod dit toelaat, een groter deel

van de jongeren die het ouderlijk huis verlaten, zich in de eigen woongemeente of in een andere suburbane gemeente of groeikern vestigt. Een dergelijke ontwikkeling die door Masotti (1973) in Amerikaanse suburbs werd geconstateerd, lijkt ook in Nederland tot de mogelijkheden te behoren. Niet alle jongeren ambiëren een grootstedelijke woonsituatie. Vooral onder degenen met een wat lager opleidingsniveau geven velen de voorkeur aan het milieu waarin zij zijn opgegroeid. Beaujon en Wöltgens (1984) constateerden dat driekwart van de in Purmerend en Uithoorn woonachtige jongeren een woning in de eigen gemeente wenst. Het maakt geen verschil of men al dan niet voor de dagelijkse activiteiten op de centrale stad is georiënteerd.

Het is bovendien de vraag of de grote steden hun toegankelijkheid voor jonge starters volledig zullen kunnen handhaven. Als gevolg van de stadsvernieuwing neemt het aantal slechte, maar daardoor voor jongeren toegankelijke en betaalbare woningen af. Vooral in de groeikernen is er daarentegen sprake van een toename van het aantal voor zowel ouderen als jongeren geschikte woningen, deels door een toename van de nieuwbouw van kleine woningen, deels door het beschikbaar komen van oudere en door gezinnen met kinderen niet meer gevraagde flatwoningen.

Sociaal-economische veranderingen

Ook op sociaal-economisch terrein blijken zich in de groeikernen sinds het begin van de jaren tachtig niet onbelangrijke veranderingen te hebben voorgedaan (zie tabel 3).

Aanvankelijk bestond de instroom voor een groot deel uit middengroepen. In een latere fase vestigden zich ook veel mensen met lagere inkomens in de groeikernen (Bloemberg 1987).

In 1981 werden de meeste groeikernen gekenmerkt door een bevolking met een meer dan gemiddeld inkomensniveau. Veel huishoudens hadden een relatief hoog inkomen, terwijl het percentage huishoudens met een

Tabel 3. Gemiddelde scores voor de groeikernen in de Randstad van een aantal sociaal-economische variabelen in 1981 en 1985-1986.

Variabele	Gemiddelde in 1981	Gemiddelde in 1985-1986
% huish. met inkomen van max. f 1500 p.m.	10,8	13,2
% huish. met inkomen van min. f 4700 p.m.	15,2	10,3
% eenoudergezinnen	4,5	5,7
% gepensioneerden	14,3	15,2

Bron: C.B.S., Woningbehoefte-onderzoeken 1981 en 1985-1986.

laag inkomen onder het gemiddelde van de hele Randstad lag (Kruythoff 1989). In 1985/'86 bleek dit beeld aanzienlijk gewijzigd te zijn. Het percentage huishoudens met een hoog inkomen daalde tot onder het Randstad-gemiddelde, terwijl het aandeel huishoudens met een laag inkomen een toename te zien gaf.

Deze daling van het sociaal-economische niveau van een deel van de Randstedelijke groeikernen lijkt vooral het gevolg te zijn van selectieve migratieprocessen. Tussen 1981 en 1985/'86 is er sprake van een toename van een aantal bevolkingscategorieën waarvan verondersteld kan worden dat zij een relatief zwakke sociaal-economische positie hebben, zoals etnische minderheden, eenoudergezinnen en gepensioneerden (Kruythoff 1989).

De sociaal-economische situatie van de groeikernen werd niet alleen beïnvloed door een toename van zwakkere sociaal-economische categorieën, maar ook door een relatieve daling van sociaal-economisch sterkere bewonerscategorieën zoals hogere inkomensgroepen en tweeverdieners. Het effect van deze in dezelfde richting werkende ontwikkelingen is een verzwakking van de sociaal-economische positie van een deel van de Randstedelijke groeikernen. Het omgekeerde proces deed zich juist voor in veel suburbane gemeenten.

Twee factoren lijken bij de hiervoor geschetste veranderingen een belangrijke rol gespeeld te hebben, namelijk de omvang en de aard van het woningaanbod in de groeikernen in het begin van de jaren tachtig en de aantrekkingskracht van de suburbane gemeenten.

Eind- of tussenstation?

Voor een niet onbelangrijk aantal bewoners – en waarschijnlijk vooral voor de meer welgestelde – is een groeikern niet het eindstation in hun wooncarrière, maar een tussenstation op de weg die uiteindelijk naar een suburbane gemeente leidt. Er is sprake van een proces van getrapte suburbanisatie; na een verhuizing uit een van de grote steden naar een groeikern volgt voor een deel van de bewoners nog een migratie naar een suburbane gemeente. Groeikernen blijken afgezien van hun relatie met hun donorsteden het sterkst verbonden te zijn met de suburbane gemeenten. Er is sprake van een relatief grote stroom migranten die uit de groeikernen afkomstig is en die zich op de suburbane gemeenten richt (Jobse en Musterd 1989). Brandes e.a. (1984) wijzen erop dat het groeikernenbeleid, in tegenspraak met de doelstellingen, de suburbanisatie mogelijk

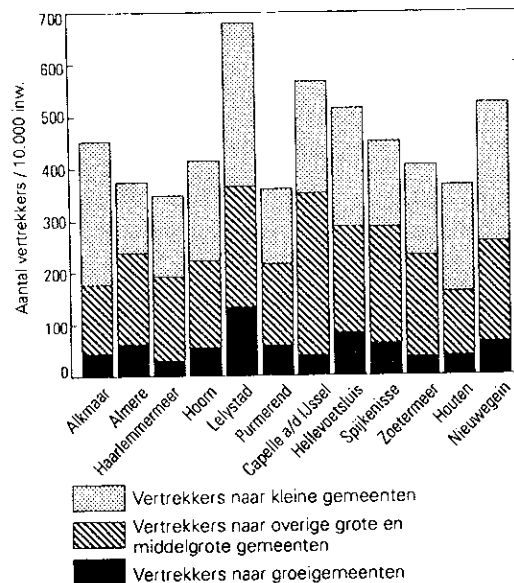

Fig. 4. Aantal vertrekkers uit groeikernen naar type vestigingsgemeente per 10.000 inwoners (1988). Bron: CBS.

juist heeft bevorderd door als springplank naar het landelijke gebied te functioneren. Ook recent lijkt dit nog het geval te zijn. Bij vertrek uit een groeikern verhuisde in 1988 ongeveer de helft van de migranten naar een kleine gemeente (zie figuur 4).

Zolang deze drainage van relatief sterke bewonersgroepen wordt gecompenseerd door een vergelijkbare instroom behoeft een dergelijke ontwikkeling geen negatieve effecten te hebben. In de jaren tachtig blijkt een dergelijke compensatie niet meer in voldoende mate aanwezig te zijn en lijkt zich in een aantal groeikernen een proces van verarming voor te doen.

Vanaf 1980 is er in de meeste groeikernen sprake van een zeer groot nieuwbouwaanbod. Dankzij een vergroting van het aandeel woningwetwoningen hierin en door een daling van de bouwkosten is dit aanbod voor zwakkere bewonersgroepen toegankelijker dan in de jaren zeventig het geval was. De overloop uit de grote steden breidde zich dan ook in toenemende mate uit tot de zwakkere sociaal-economische groepen. Terhorst en Van der Ven (1985) wezen erop dat de woonlasten in groeikernen als Almere en Lelystad nauwelijks verschilden van die in de nieuwbouw in Amsterdam, zelfs als de reiskosten werden meegeteld.

In een recente studie wordt gewezen op de financiële consequenties van de 'relatief zwak-

Tabel 4. *Percentage eengezinshuizen en koopwoningen in de nieuwbouw van de groeikernen van de grote steden in de perioden 1982-1985 en 1986-1988.*

	Eengezinshuizen		Koopwoningen	
	1982-1985	1986-1988	1982-1985	1986-1988
Amsterdamse groeikernen	72,4	76,4	33,1	52,4
Rotterdamse groeikernen	61,2	71,8	32,2	57,6
Zoetermeer	63,3	69,5	37,4	46,3
Utrechtse groeikernen	54,4	73,4	28,7	57,5

Bron: C.B.S., Statistiek van de woningbouw.

ke sociale structuur die een aantal gemeenten voor extra budgettaire lasten heeft geplaatst'. De gemeenten met de grootste scheefgroei, wat betreft sociale structuur, zijn in de Randstadprovincies Hellevoetsluis, Hoorn, Capelle aan de IJssel, Lelystad en Alkmaar (Rapportage financiële positie groeikernen 1989, p. 34).

Voor de toekomst van de groeikernen zijn de geschetste ontwikkelingen niet zonder gevaren. Voorkomen zal moeten worden dat de groeikernen tot tweederangs suburbs degraderen. Recent is het bouwbeleid dan ook weer meer gericht op het aantrekken c.q. vasthouden van sterkere bewonersgroepen (zie tabel 4).

Retourmigratie

Een aanzienlijk deel van de vertrekkers uit de grote steden verlaat deze niet in de eerste plaats als reactie op de aantrekkingskracht van het suburbane milieu, maar vooral vanwege de kwantitatieve en kwalitatieve tekorten van het stedelijk woningaanbod. Uit onderzoek onder vertrekkers uit Rotterdam bleek dat 45% van hen in Rotterdam zou zijn gebleven als ze daar hetzelfde type woning hadden kunnen krijgen als waar ze nu in wonen. Een groot deel bleek in principe nog steeds belangstelling te hebben voor huisvesting in Rotterdam (Elekan en Van der Heijden 1981). Dit suggereert de aanwezigheid van een aanzienlijk potentieel aan retourmigranten.

Tot dusver is de terugkeer naar de grote steden echter beperkt gebleven. Figuur 5 geeft hiervan voor een recent jaar een illustratie. Slechts weinig huishoudens blijken in staat te zijn hun belangstelling voor een stedelijke woonsituatie in realiteit om te zetten. De door hen gewenste woonsituatie blijkt in de grote steden nauwelijks te realiseren te zijn (Konter en Van de Booren 1986). Buys en Cortie (1990) tonen met betrekking tot de Amsterdamse groeikernen aan dat slechts zo'n 20% van de vertrekkers uit Lelystad en Hoorn naar

Amsterdam gaat. Voor een groot deel gaat het hierbij om jongeren die om studie- of werkredenen de hoofdstad opzoeken. De mate waarin de migranten naar de grote steden uit spijtoptanten bestaan, verschilt aanzienlijk per groeikern. Van de uit Lelystad afkomstige vertrekkers naar Amsterdam bestaat in 1985 een relatief groot deel (41%) uit spijtoptanten. In Alkmaar geldt dit in hetzelfde jaar slechts voor 17% van de migranten naar Amsterdam (Overloop op zijn retour? 1986; Het verloop van de overloop 1988).

De kans op retourmigratie is de eerste jaren veruit het grootst. Maar ook dan is het over-

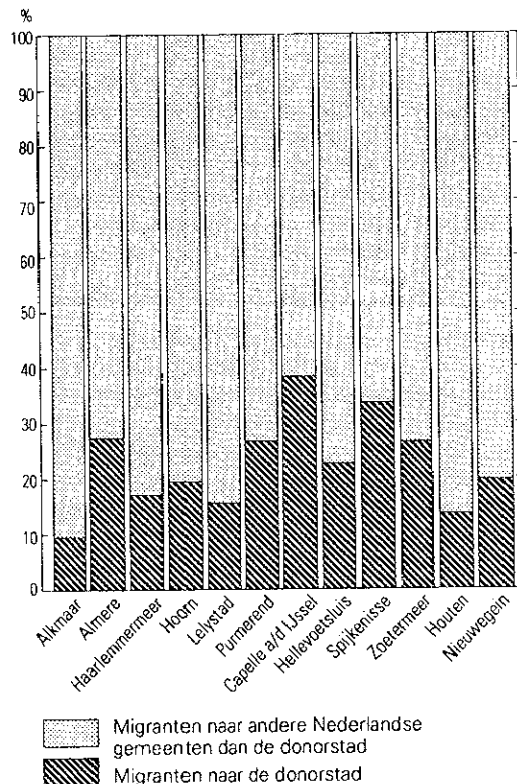

Fig. 5. *Migranten uit groeikernen naar hun donorsteden en naar andere Nederlandse gemeenten, in procenten (1988). Bron: CBS.*

grote deel van de vertrekkers niet op de donorstad gericht, maar op kleine en middelgrote gemeenten. Uit onderzoek in Spijkenisse bleek dat veel vertrekkers relatief kort (25% zelfs minder dan één jaar) in de gemeente gewoond hebben. De eerste jaren na vertrek zijn de relaties met de oude woonplaats nog relatief hecht, terwijl er nog geen sprake is van een sterke binding aan de nieuwe woonsituatie.

Blauw en Henderson (1987) constateren dat elke migratiestroom haar eigen retourmigratie oproept. Zij wijzen op de 'wetmatigheid' dat binnen vijf jaar ongeveer een derde van de migranten weer terugkeert naar de plaats van herkomst. Een piek in de vestiging leidt binnen enkele jaren tot een piek in het vertrek.

Deze retourmigratie lijkt ook enige samenhang te vertonen met de omvang van de nieuwbouw in de donorstad. Deze relatie heeft een indirect karakter, omdat de retourmigranten meestal niet in deze nieuwbouw terechtkomen, maar vooral in de deels door doorstroming naar de nieuwbouw beschikbaar gekomen oudbouw.

Gezien de krappe woningmarktsituatie in de grote steden zal de retourmigratie naar deze steden veelal beneden het door Blauw en Henderson genoemde niveau blijven. Er is weliswaar sprake van een groeiend aantal 'omgekeerde overlopers', bewoners van groeikernen die zich weer in de steden vestigen, maar deze groei is meestal eerder een uitvloeisel van de toename van de inwoneraantallen van de groeikernen dan van een relatieve groei.

De motieven om naar de stad terug te keren zijn uiteraard zeer divers, maar er vallen toch enkele hoofdgroepen te onderscheiden. De belangrijkste (combinaties van) motieven zijn studieredenen, de sfeer en het voorzieningsniveau van de grote stad, de lange reistijden, sociale motieven en financiële redenen (reiskosten en hoge woonlasten). Sabée (1984) constateert op basis van onderzoek in Hoorn dat men gechargeerd zou kunnen stellen dat er naast de vertrekkende jongeren nog twee andere groepen vertrekkers te onderscheiden zijn. Een groep bestaande uit gezinnen voor wie het wonen in de groeikern tegenvalt en die binnen het jaar weer terugkeert en een groep die na 3 à 5 jaar door hoge woonlasten (en stijgende reiskosten) financieel in de knel komt en zich weer in de oude woonplaats vestigt. Ook relatieproblemen blijken nogal eens aanleiding te geven tot retourmigratie.

Slotbeschouwing

Bij elke beschouwing over de groeikernen moet worden bedacht dat er naast overeenkomsten in problematiek ook minstens zo grote verschillen zijn. Zowel door hun leeftijd (variërend van eeuwen tot nog geen twintig jaar), uitgangssituatie (reeds bestaande versus nieuwe steden) en ligging (grenzend aan de donorgemeenten, maar ook op grote afstand daarvan) is er sprake van zeer uiteenlopende situaties. De groeikern bestaat niet en evenmin de groeikernenproblematiek. Desondanks zijn er overeenkomsten te constateren.

Een gegeven waarmee vrijwel alle groeikernen worden geconfronteerd is de verminderde instroom uit de donorstad. Hoewel de migratiestromen naar de groeikernen kwantitatief in belang zijn verminderd, zijn zij kwalitatief nog steeds belangrijk en beïnvloeden zij in combinatie met een selectief vertrek de bevolkingssamenstelling van de groeikernen. In demografisch opzicht is er sprake van een spreiding van de bevolking over een breder spectrum van leeftijdsgroepen en huishoudentypen dan voorheen het geval was.

De sociaal-economische ontwikkelingen lijken in een aantal groeikernen vooral het karakter te hebben van een verschuiving van de bevolkingssamenstelling in de richting van zwakkere sociaal-economische groepen. Hoewel een daling in sociaal-economisch niveau veelal als een louter negatieve ontwikkeling wordt beschouwd, is dit een te eenzijdige zienswijze.

Een bredere ruimtelijke spreiding van uiteenlopende sociaal-economische groepen betekent een uitbreiding van de keuzemogelijkheden van bewonersgroepen die tot dusver nauwelijks toegang hadden tot suburbane woonmilieus en vooral aangewezen waren op grootstedelijke woongebieden. Binnen een stadsgewestelijke woningmarkt is een gedifferentieerd aanbod van woningen en woonmilieus positief te waarderen. Dit vraagt echter ook om een eerlijk delen van de hieraan verbonden lasten.

Aangezien een daling van het sociaal-economische niveau van groeikernen niet zonder risico's is, zal veel aandacht moeten worden besteed aan het beheersen van dit proces. In ieder geval moet worden voorkomen dat ten aanzien van de betreffende gemeenten een negatieve beeldvorming ontstaat waardoor een zichzelf versterkend en nauwelijks meer af te remmen proces van sociale daling op gang komt.

Foto 5. Houten: Een luxe groeikern.

De door het gewijzigde beleid versnelde kwantitatieve afronding van de meeste groeikernen betekent niet dat de centrale overheid haar financiële bemoeiing nu kan beëindigen. De groeikernen moeten ook kwalitatief worden voltooid. Dat wil zeggen dat zij in staat worden gesteld hun nieuwe zelfstandigheid waar te maken en dat voorkomen wordt dat zij tot probleemgemeenten vervallen (Bloemberg 1987).

Dat de huidige groeikernen in een goede uitgangspositie worden gebracht, is van kardinaal belang gezien de concurrentie die zij de komende decennia te verwachten hebben. In de Vierde Nota Extra (1990) wordt de in de periode 1995-2015 in de Randstad te realiseren nieuwbouw op een half miljoen woningen geraamd. Deze zullen vooral in de Randstadring, dicht bij de grote steden worden gebouwd. Voor bestaande woongebieden is een dergelijk massaal en relatief gunstig gesitueerd aanbod niet zonder gevaar. Woongebieden die bij de woonconsument toch al niet hoog scoren, lo-

pen hierdoor een verhoogd risico van leegstand en sociaal verval. Vooral oudere groeikernen met relatief veel flatcomplexen uit de jaren zestig en beginjaren zeventig zijn kwetsbaar (Brandes e.a. 1984). Hetzelfde geldt voor perifeer gelegen groeikernen. Lelystad is wat dit betreft een afschrikwekkend voorbeeld. Een toch al niet zo succesvolle groeikern werd door de bouw van het aanzienlijk gunstiger gelegen Almere definitief tot het lelijke eindje van de groeikernenfamilie gedegradeerd. Een herhaling van deze geschiedenis in andere groeikernen dient te worden voorkomen door enerzijds de kwaliteit van de bestaande groeikernen op peil te houden of zo nodig verder te verhogen en anderzijds bij de realisering van nieuwe woongebieden rekening te houden met de effecten hiervan voor andere gemeenten. Zelfs dan zullen de groeikernen die ver weg liggen (Hoorn, Lelystad, Hellevoetsluis) en weinig eigen voorzieningen en werkgelegenheid hebben, het moeilijk krijgen (Bloemberg 1987).

Literatuur:

ASSENBERG, M. A. J. & L. E. VAN NOORTWIJK (1986), De seniorwoning: Een nieuw instrument voor doorstroming op de woningmarkt. Een nieuwe vorm van ouderenhuisvesting in Spijkenisse. Verslagen van leeronder-

zoek G & P. Utrecht: Geografisch Instituut Rijksuniversiteit Utrecht.

BEAUJON, E. & E. WÖLTGENS (1984), Raakt de suburb haar kinderen kwijt. Publicatierreeks ISG, Universiteit van

- Amsterdam.
- BERG, G. J. VAN DEN e.a. (1957), *Nieuwe steden in Nederland? Alphen aan den Rijn*.
- BLAUW, P. W. & K. HENDERSON (1987), *Van groeikern naar donorstad: De migratie van Spijkenisse naar Rotterdam*. Rotterdam: Erasmus Universiteit.
- BLOEMBERG, J. T. M. (1987), *Groeikernen- en groeistedenbeleid: De toekomst van de groeikernen*. Stedebouw en Volkshuisvesting 68, pp. 273-282.
- BRANDES, E., H. LEEFLANG & C. E. VAN DER WERF-ZIJLSTRA (1984), *Groeikernen- en groeistedenbeleid: Feitelijke ontwikkelingen tot nu toe en mogelijke ontwikkelingen in de toekomst*. Stedebouw en Volkshuisvesting 65, pp. 399-407.
- BUYS, A. & C. CORTIE (1990), *Tussenstop of Eindstation: Een studie van wooncarrières in en om Amsterdam*. Amsterdam: Continu Migratie Onderzoek.
- ELEKAN, W. G. & W. A. VAN DER HEIJDEN (1981), *Waarom woont een Rotterdammer niet in Rotterdam? Migratiemotievenonderzoek*. Rotterdam: Dienst Volkshuisvesting.
- HUISVESTING BEJAARDEN IN HOORN (1982). Hoorn.
- JOBSE, R. B., H. M. KRUYTHOFF & S. MUSTERD (1990), *Stadsgewesten in beweging: Migratie naar en uit de vier grote steden*. Stedelijke Netwerken, Werkstukken 20. Zoetermeer: Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen.
- JOBSE, R. B. & S. MUSTERD (1989), *Dynamiek in de Randstad: Een analyse van woningbouw- en migratiestatistieken voor de periode 1970-1986*. Stedelijke Netwerken, Werkstukken 10. Zoetermeer: Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen.
- KNAAP, M. A. M. VAN DER (1987), *Migratie en migratiemotieven van ouderen in Hoorn*. Scriptie Geografisch en Planologisch Instituut Vrije Universiteit. Amsterdam.
- KOK, R. & A. W. HARTMAN (1985), *Groeikernen- en groeistedenbeleid gewogen: Een vraaggesprek met de Commissaris der Koningin in Noord-Holland*. Stedebouw en Volkshuisvesting 66, pp. 55-57.
- KONTER, W. & H. VAN DEN BOOREN (1986), *Economische binding en woonvoorkeur*. Werkgroep Regionaal en Lokaal Woningmarktonderzoek in Noord-Holland.
- KORTEWEG, P. J. (1981), *De structuur van een stedelijk complex op regionale schaal*. In: *Zicht op de Nederlandse stad*. Haarlem: Romen, pp. 184-210.
- KRUYTHOFF, H. M. (1989), *Homogenisering en diversificatie in de Randstad: Ontwikkelingen in woonmilieus 1981-1986*. Stedelijke Netwerken, Werkstukken 15. Zoetermeer: Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen.
- MASOTTI, L. H. (1973), *Prologue: Suburbia Reconsidered: Myth and Counter-Myth*. In: L. H. MASSOTTI & J. K. HADDEN (Eds), *The Urbanization of the Suburbs*. Beverly Hills/London: Sage Publications.
- MUMFORD, L. (1966), *The City in History: Its origins, its transformations and its prospects*. Harmondsworth: Penguin Books Ltd.
- NOZEMAN, E. F. (1986), *Nieuwe bouwlocaties in het licht van enkele doelstellingen van ruimtelijke ordening*. Planologische studies. Amsterdam: Planologisch en Demografisch Instituut van de Universiteit van Amsterdam.
- ONTWIKKELING, De, van het westen des lands (1958). 's-Gravenhage: Staatsdrukkerij/uitgeverijbedrijf.
- OTTENS, E. (1979), *Volkshuisvesting op een keerpunt*. Wonen-TA/BK nr. 19, pp. 9-40.
- OVERLOOP OP ZIJN RETOUR? (1986). PPD-Noord-Holland, Studiebericht 16. Haarlem.
- PAHL, R. E. (1965), *Urbs in Rure: The Metropolitan Fringe in Hertfordshire*. Z.pl.
- RANDSTAD, De, op weg naar 2015 (1990). 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij.
- RAPPORTAGE FINANCIËLE POSITIE GROEIKERNEN (1989). Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken.
- SABÉE, R. (1984), *Amsterdam-Hoorn V.V.: Onderzoek re-tourmigratie Hoorn-Amsterdam*. Scriptie Geografisch en Planologisch Instituut Vrije Universiteit.
- TERHORST, P. & J. VAN DE VEN (1985), *Woonlasten vergeleken: Intraregionale differentiatie in woonlasten: Het stadsgewest Amsterdam*.
- TOEKOMST, De, van de groeikernen: Een verkennende studie (1986). Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.
- TWEDE NOTA OVER DE RUIMTELIJKE ORDENING IN NEDERLAND (1966). 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij.
- VERLOOP, Het, van de overloop (1988). PPD-Noord-Holland, Studiebericht 35. Haarlem.
- VIERDE NOTA OVER DE RUIMTELIJKE ORDENING EXTRA (1990). Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer. 's-Gravenhage: SDU uitgeverij.

Summary:

Now that their growth function has been fulfilled, most growth centers in the Netherlands have lost access to special funding and are now forced to be more or less independent. It is important to monitor the efforts of these towns to hold their own in competition with the restructuring cities and other suburban municipalities that have developed more spontaneously. In view of the modest volume of return migration, the large cities do not appear to pose a major threat to the population base of the growth centers. However, suburban municipalities exert a considerable attraction for residential moves, especially upon

relatively affluent population groups. Hence, a number of growth centers show signs of socioeconomic decline.

In addition to socioeconomic changes, significant demographic shifts took place in the eighties. Besides attracting young Dutch families, the growth centers gradually exerted more pull upon groups such as the elderly, single-person households, and ethnic minorities. This development is a form of 'urbanization of the suburbs'. Under this pressure, the larger growth centers seem to be evolving from planned suburbs into medium-sized cities.